
A föld, a paraszt és a szabadság: a XVII. századi orosz Észak (Je. N. Szejkovszkaja új monográfiája)

Ismertetendő írásunk szerzője, *Olga Novohatko* rámutat, hogy az oroszországi parasztság történetének vizsgálatában továbbra is fennmaradtak a korábbi hiányosságok, pedig az új források és megközelítések lehetővé tették volna az előrelépést. *Szejkovszkajának* a tanulmányban elemzett könyve (Russzkij kresztyjanyin v dome i mire: szevernaja gyerevnya konca XVI-nacsala XVIII veka. Moszkva, Indrik, 2012.) friss szemléletével a hiányolt előrehaladást segítheti.

Szejkovszkaja műve a koncentrikus körök elvére épül, a középpontban a parasztcsalád és a porta áll, majd a közelebbi (a rokonok és a szomszédok) és a távolabbi kapcsolati háló (a voloszty és az ujezd a faluközösségi és az állami adminisztráció szerveivel) következik. A parasztcsalád mindennapi életének, a közösségen belüli és külső kapcsolatainak vizsgálatakor a könyv szerzője nem törekszik sem aprólékos leírásokra, sem tág statisztikai általánosításokra és ez a megközelítés Novohatko szerint különösen kedvezőnek bizonyult. Szejkovszkaja meggyőzően, gazdag forráson mutatta be, hogy a korabeli parasztcsalád áthághatatlan társadalompszichológiai és gazdasági törvényszerűségeknek vetődött alá, amely a kiscsalád individualizmusa és a rokonság közötti pulzálással a nehéz életkörülmények közepette megkísérelte egyesíteni a nemzetség emberi és anyagi erőforrásait. Akár a filmvásznon, úgy tárulnak az olvasó elé az észak-orosz földek paraszti művelés alá vonásának hosszú és küzdelmes szakaszai. A paraszti földügyletekben nemhiába sorolják fel részletesen és büszkeséggel a sok munkabefektetést és türelmet igénylő ingatlangyarapodást.

Az orosz Északon a zord természeti körülmények miatt a földeket csak közös munkával és egymás segítségével lehetett a művelésbe bevonni. Ugyanakkor a felnőtté vált családtagok irtásföldjüket és más ingatlanjukat igyekeztek elkülöníteni szüleikétől és testvéreikétől. Mindenesetre ebben a régióban a természetföldrajzi feltételek inkább a faluközösségi és a magántulajdonosi tendenciák kiegyenlítődése irányába hatottak. Az I. Péter

kori katonai mozgósítás és Szentpétervár építése nagyban befolyásolta az orosz Észak parasztsága demográfiai mutatóinak alakulását. A katonaaállítás a XVIII. század első negyedében a parasztsaládoknak sokkal súlyosabb terhet jelentett, mint korábban, mivel a sorozások gyakoribbak és nagyobb méretűek voltak. A hadseregbe és az új főváros építésére történő korlátlan mobilizáció lényegesen befolyásolta a parasztsaládok számát, struktúráját és általában a demográfiai folyamatokat. Leggyakrabban a családok legmunkaképesebb tagjait vitték el katonának. A faluközösség arra törekedett, hogy csak a nőtlen férfiakat sorozzák be, sokszor azonban a nőekre is sor került. A családfenntartó elvesztése miatt több család elhagyta a közösséget, vagy éhen halt. A mozgósítás miatt meggyengült gazdasági potenciálra adott sajátos paraszti válaszreakcióként foghatjuk fel a bonyolult, osztatlan, a szülői és testvéri kapcsolatokon nyugvó nagycsaládok további működését.

Az orosz Észak sajátossága, hogy az itteni parasztek többsége személyileg szabad, állami parasztként volt, akiknek földje az állam tulajdonát képezte, valójában azonban a különböző földterületek igazi birtokosai az azokat nehéz munkával művelésbe fogó parasztek voltak, ők gyakorlatilag szabadon rendelkeztek vele: eladhatták, megvehették, elzálogosíthatták és átörökíthették. Novohatko rámutat, hogy Szejkovszkaja nemhiába alapozta művét az interperszonális kapcsolatok alakulását reprezentáló forrásokra. Ezekből kiviláglik, hogy az északi orosz parasztság arculatát nem torzította el sem a jobbágyrendszer, sem az állami adminisztráció. Az Arhangelszki és a Vologdai Kormányzóságok parasztjait és parasztsaládjait a tulajdonosi tudat, az önállóság, a felelősségérzet, a föld és a mezőgazdasági munka szeretete jellemezte. A földadásvételi szerződések és a telekkönyvek a számadatokon kívül jól mutatják a termőföld paraszti értékelését, és általában az északi orosz parasztság társadalmi öntudatának és kulturáltságának szintjét. A parasztek jelentős része tudott írni és olvasni, ami elengedhetetlen volt a választott falusi közösségi tisztségek betöltéséhez.

Szejkovszkaja könyvében dokumentumokkal igazolja, hogy az északi orosz parasztek a XVI. századtól a XVIII. század elejéig több nemzedéken át megszállottan ragaszkodtak földbirtokaikhoz, sőt mindenáron növelni igyekeztek azokat. A földdel kapcsolatos paraszti okiratok szakkifejezései a földesúri okmányokkal összevetve több hasonlóságot, mint eltérést mutatnak. A parasztek tulajdonában nemcsak szántóföldek, hanem más földterületek (kaszálók, erdők, halászó és vadászó helyek) is voltak. A telekkönyvekben és a földdel kapcsolatos egyéb dokumentumokban a parasztek teljes neve (keresztnév, apai és családnev) szerepelt. Az orosz Északon a paraszti

földadásvétele a legnehezebb történeti időszakokban (az opricsnyina idején, az opricsnyina és a zavaros idők között, a zavaros években) is tovább folyt. 1607 és 1611 között ugyan volt bizonyos megszakítás, mivel az északi orosz parasztek és a poszadiak vagy II. Ál-Dmitrijt támogatták, vagy maguk álltak az intervenciók elleni népfelkelések élére. A korábbi megszokott és stabil életfeltételekhez és földszerzéshez való visszatérés 1611-től indult el: a földügyletek innentől állandóan gyarapodtak. Novohatko úgy véli, hogy az előbbieket figyelembe kell venni a zavaros évek megítélésénél.

Svejkovszkaja műve második részében a paraszteknek a falusi világban játszott szerepével foglalkozik. *Ja. Je. Vodarszkij* kutatásai szerint 1678 és 1719 között 1,1–1,6 millióra tehető az oroszországi állami parasztek száma, közülük északon és északkeleten több mint 250 ezren éltek. *N. F. Gyemidova* a XVII. századi szolgáló hivatalnokságról írott könyvében rámutatott, hogy egy hivatalnokra közel 3500 alattvaló jutott. Valójában tehát szerény méretű állami apparátus irányította a nagyszámú lakosságot. Ráadásul az európai országoktól eltérően az oroszországi népesség nem kis területen összpontosulva, hanem óriási, sokszor nehezen megközelíthető térségekben és szétszóródva élt. Ilyen körülmények között mind a falusiaknak, mind az állami szerveknek érdekében állt a helyi önkormányzati intézmények fenntartása. Ugyanakkor ez a helyzet ellentmondásokat is magába foglalt. A falusi lakosság megőrizhette önkormányzatát, amivel a hatalom számolni kényszerült, és a két intézményrendszernek bizonyos keretek között együtt kellett működnie.

Novohatko rámutat, hogy az állami és az önkormányzati szervek kapcsolatát úgy lehet legjobban feltárni, ha a legapróbb mechanizmusokig eljutva, mikroszintű vizsgálatokat végzünk, ahogy ezt kitűnően megteszi Svejkovszkaja. A szerző részletesen taglalja a faluközösségek legfőbb jellemvonásait. Először is: világos vertikális struktúrájuk volt. A paraszti önkormányzatban a demokrácia elvei valósultak meg. Minden szinten a falugyűlések döntöttek. Természetesen létezett nemi, társadalmi és gazdasági cenzus. A gyűléseken a földterülettel rendelkező és ennek megfelelően adót fizető parasztek vehettek csak részt. Itt történt a földek kimérése, az adók kiírása és a tisztségviselők megválasztása. Az utóbbiakat általában egy évre választották, vagyonukkal feleltek munkájukért, megbízatásuk végén beszámoltak tevékenységükről, és az államhatalom előtt a közösség vállalt felelősséget értük. A szerző szerint az északi orosz parasztság fejlett jogi kultúráját mutatja falusi tisztviselőik bürokratikus procedúrája. A paraszti öngazdálkodás minden lépését írásban rögzítették, és szigorúan szabályozták a vele kapcsolatos dokumentumok nomenklatúráját. A paraszti önkormányzat

fontos jellemvonásaként tarthatjuk számon az önfinanszírozást, az állami szervektől való pénzügyi függetlenséget.

A falusi lakoságnak és az államhatalmi szerveknek paradox módon egyaránt megfelelt, ha az észak-országi paraszti öngazgatás legitimitása erősödik, és intézményei mintegy hozzásimulnak az állami struktúrákhoz. Novohatko hangsúlyozza, hogy rendkívül fontos a paraszti önkormányzat mechanizmusának és az állami szervekkel fenntartott kapcsolatoknak a vizsgálata. Mindezeket csak mikroszinten lehet eredményesen elvégezni, amit Szejkovszkaja a modern orosz historiográfiában először meg is tesz. A földek újrafelosztása növelte a vállalkozásban élenjáró parasztok további lehetőségeit, de ugyanakkor igazságosan, egyenlő esélyeket biztosított az eredményes gazdálkodásra a közösség többi tagjának is. A földfelosztásoknál, az adók kirovásánál és az erdőirtásoknál a falusi önkormányzat igazságosságra törekedett: figyelembe vette a parasztcsaládokban és a parasztgazdaságokban időközben beállt változásokat. Az aktusok „demokratikus jellegét” próbálták erősíteni azzal is, hogy ezeket nem egyedül a sztarosztta, hanem egy „paraszti kollégium” hajtotta végre. A szerző hangsúlyozza azt is, hogy a vizsgált időszakban, régióban és paraszti kategóriánál az orosz állam nem rendelkezett olyan hivatalnoki apparátussal, amellyel a legalsóbb szintig szabályozhatta volna a lakosság élet- és munkakörülményeit, és ez a megfelelő gazdálkodás és adófizetés biztosításán túl nem is állt érdekében.

A falugyűléseken teljes jogkörrel azok a parasztok vehettek részt, akik az adózási könyvekben szerepeltek. A faluközösségi tisztségviselők a szolgáló emberek közé tartoztak, megválasztásukkor és mandátumuk lejártakor meg kellett jelenniük a hatalom helyi képviselőjénél: a vajdánál. Az állam ezzel az aktussal erősítette meg legitimitásukat. A faluközösségi világ kulturális-jogi normáinak rendszere megegyezett az orosz állami adminisztratív-bürokratikus hagyományokkal. A procedúrák és a terminológia egysége hosszú évek gyakorlatán és a mentális közösségen alapult és ezt egyformán elfogadták az uralkodó és az alsó rétegek. A sztaroszták és más tisztségviselők bevételi és kiadási könyveket vezettek, feljegyezték a pereket, a kérelmeket és egyéb fontos ügyeket. A szerző szerint a faluközösségi ügyintézés fejlettsége nem maradt el az államtól.

A faluközösségi önkormányzatot az állami rendszerrel rokonította a tisztségviselők tevékenységének ellenőrzési módja és cserélődésük. Mindkét szisztémában aránylag rövid ideig töltötték be a tisztségeket: a vajdák két, a sztaroszták egy évig. A pozíciók átadásakor részletes vagyoni és irattári leltárt készítettek, rámutatva a hiányosságokra. A tisztségét átadónak nemcsak az utódjának, hanem a közösségnek is el kellett számolnia. Szej-

kovszkaja bemutatja, hogy az állami és a faluközösségi rendszer egyaránt a bizalom és az ellenőrzés kiegyensúlyozott elveire épült. Jellemző, hogy mindkét szisztémában azonos terminológiát használtak. A vajdák évente költségvetési leltárt készítettek a Besorolási Hivatalnak és ugyanilyen nevű és tartalmú dokumentumok szerepeltek a sztaroszták beszámolóiban. Mind az állami, mind a faluközösségi rendszerben közös terminus („sztol”) jelölte azt a helyet, ahol a döntéseket hozták.

Svejkovszkaja a XVI–XVII. századi orosz élet fontos sajátosságának tartja a faluközösségi világ feletti állami védnökséget. Az ún. ünnepi lakomákban nem annyira a megvendéglés jutott kifejezésre, hanem az uralkodó és családja kegyességének és a hatalomhoz való közelségnek a demonstrálása, amit a korabeli orosz társadalom egyfajta szociális jelzéseként értelmezett. Svejkovszkaja gazdag anyagon mutatja be azt, hogyan zajlottak a vidéken rendezett lakomák. A vajda ezekre meghívta az újonnan választott faluközösségi tisztviselőket. Ilyen megvendéglések voltak például a cári család tagjainak névnapján, az új vajdai lak házavatóján és a vajda és szolganépe családi ünnepein. Svejkovszkaja műve bizonyos fokig korrigálja a vajdáknak és adminisztratív apparátusuknak a faluközösség által történő javadalmazási rendszeréről alkotott elképzelésünket, ami az orosz historiográfiában az archaikus igazgatási szisztéma jellemzőjeként honosodott meg. A faluközösség ugyanis pénzben is fizetett tisztségviselőinek. A monográfiában említett évi 6-10 rubel fizetség a XVII. században elég jelentős összegnek számított. Ugyanakkor azt is hangsúlyozni kell, hogy a korabeli orosz közigazgatás tisztviselői a pénzbeli ellátmányon kívül elsősorban adószedési javadalmakban részesültek. Novohatko az utóbbit a kincstár pénzeszközeinek szűkösségével, az igazgatási rendszer sajátosságaival és azzal magyarázza, hogy az államnak a helyi adminisztrációs költségeket az alattvalóknak elfogadhatóbb módon, de át kellett hárítania a lakosságra.

A Svejkovszkaja által vizsgált kiadási könyvekben precízen felsorolják az adminisztrációra költött pénzt. Az ujezdek életében fontos szerepet játszott a vajda szolganépe. Ez az apparátus közvetítőként funkcionált a vajda és az alattvalók között és elősegíthette az előljáró kedvező döntését. A vajda hivatalnokainak társadalmi súlyát és hierarchiabeli státusát az alattvalók is tudták, amit jól mutatnak a kiadási könyvekben szereplő ajándékok. Az utóbbiak a „legitim tiszteletadás” fejezték ki a lakosság részéről feljebbvalóik irányába. Ahogy a faluközösségi választott tisztségviselő a kiadásokért felelősséggel tartozott a közösségeknek, ugyanúgy a vajdákat is ellenőrizték felülről és alulról. A tiszteletadás és a kedvező döntésekért való megvesztegetés között vékony határ húzódott, de Svejkovszkaja művéből kiderül,

hogy a helyi tisztviselők javadalmazási rendszerét a felek jogszerűnek és az állami és a népi igazgatási szisztéma elszakíthatatlan részének tartották, pozitívaként pedig megemlíthető, hogy az alattvalók tudták, hogy kinek, miért és mennyivel tartoznak. Novohatko hangsúlyozza, hogy a nemzeti talajból és mentalitásból kinövő kulturális-jogi tradíció sokban elősegítette a zavaros időszak utáni állami újjászületést.

A szerző igen fontosnak véli Svejkovszkaja művében a tematikával és a forrásokkal kapcsolatos újszerű metodikát. A kutató az északi orosz parasztság történetét úgy rekonstruálja, hogy abban a magánélet és a közélet különböző szféráinak konkrét emberi kapcsolatai tárulnak fel. A paraszti világ mikroszintű kutatása összekapcsolódik a közösségen belüli interperszonális viszonyok és más társadalmi csoportok kapcsolatrendszerének elemzésével. Svejkovszkaja az előbbieket miatt felhasználja a társtudományok (a történeti földrajz, a nyelvtudomány, a helynévtudomány és a genealógia) módszereit és adatait. A széleskörű forrásanyagban az állami törvényhozási iratok ugyanúgy fellelhetők, mint a paraszti közösségek okmányai. A különböző tudományágak módszereit alkalmazva és aprólékos összehasonlító munkával sikerült tisztázni a paraszti világ és a helyi államhatalmi szervek kapcsolatrendszerének bonyolult kérdéseit, és így megértetni a paraszti földhasználat és földbirtoklás logikáját. Az előbbieket nyomán feltárul előttünk a korabeli egyik legfontosabb társadalmi kategória: az északi orosz állami és kolostori parasztság rendszerszerűen megjelenített élete. Svejkovszkaja a levéltári forrásokon keresztül objektív és pártatlan következtetésekhez jutatja könyve olvasóit, az újszerű megközelítések pedig új nézőpontok felé orientálják őket.

Olga Novohatko: Zemlja, kresztyjanyin i volja: Russzkij Szever XVII veka – O novoj monografii Je. N. Svejkovszkoj. (A föld, a paraszt és a szabadság: a XVII. századi orosz Észak – Je. N. Svejkovszkaja új monográfiájáról). Rosszijszkaja Isztorija. 2014. 2. 60–76. o.

Kurunczi Jenő